

МИРОШНИЧЕНКО С. С.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
(Київський університет інтелектуальної
власності та права)

ЛУКОВ Р. М.,

аспірант кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
(Київський університет інтелектуальної
власності та права)

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.27>

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

У статті проаналізовано ретроспективу розвитку кримінальної відповідальності за злочини проти власності в Україні з урахуванням соціально-правових орієнтирів, політичних трансформацій та ідеологічних поглядів упродовж середини ХХ – початку ХХІ століття. Розглянуто ключові нормативно-правові акти, зокрема Кримінальний кодекс УРСР 1960 року та Кримінальний кодекс України 2001 року, в контексті їх ролі стосовно майнових прав. Проаналізовано трансформацію підходів до класифікації майнових злочинів та правозастосовної практики. Відзначається вплив соціально-економічних і політичних змін на зміст кримінальної відповідальності, а також напрями подальшого вдосконалення кримінального законодавства України в цій сфері. Розкрито особливості радянського періоду, перехідного етапу 1990-х років, а також сучасного етапу становлення кримінального законодавства. Обґрунтовано тенденції кримінально-правової політики та уніфікації підходів до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти власності. Звертається увага на те, що прийняття Кримінального кодексу України 2001 року стало переломним моментом у формуванні національного кримінального права у сфері захисту власності, започаткувавши принципово нові засади відповідальності, що відповідають стандартам правової держави та європейським підходам. Тож ретроспективний аналіз дозволяє краще зрозуміти історичні закономірності та розвиток кримінального права України у сфері захисту власності. Водночас, незважаючи на проведені реформи, залишаються актуальними проблеми ефективного правозастосування, потреба у диференціації кримінальної відповідальності. Ці важливі питання вимагають наукового обґрунтування, що визначило вибір теми статті, обумовило постановку мети.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, власність, злочини проти власності, періодизація, кримінальне право, ретроспектива.

Miroshnychenko S. S., Lukov R. M. Retrospective analysis of criminal liability for crimes against property

The article analyzes the retrospective of the development of criminal liability for crimes against property in Ukraine, taking into account socio-legal guidelines, political

transformations and ideological views during the mid-twentieth and early twenty-first centuries. The author reveals the peculiarities of the Soviet period, the transitional stage of the 1990s, and the current stage of criminal legislation development. The author substantiates the trends in criminal law policy and unification of approaches to criminal liability for crimes against property. These important issues require scientific substantiation, which determined the choice of the topic of the article and led to the statement of the purpose.

The study found that criminal liability for crimes against property in Ukraine has undergone significant transformations due to both socio-economic and political and legal changes. In the Soviet period, criminal legislation was characterized by the predominance of a punitive function and subordination to ideological goals. In independent Ukraine, the process of humanization of criminal legislation was launched, accompanied by its adaptation to European legal standards. It should be noted that not only the corpus delicti of crimes have changed, but also the very concept of property protection as an institution of law, regardless of its forms of collective or private ownership.

A retrospective analysis allows not only to better understand the historical features of legal regulation, but also helps to identify areas for further improvement of Ukrainian criminal legislation in the field of combating crimes against property, overcoming the difficult and controversial path from a strict punitive model to humanistic, systematic and human rights-based regulatory framework.

It is advisable to continue further scientific research with a comparative legal analysis of Ukrainian legislation and a study of the effectiveness of modern criminal policy in the field of property relations.

Key words: *criminal liability, property, crimes against property, periodization, criminal law, retrospective.*

Вступ. Злочини проти власності є одними з найдавніших видів правопорушень, які супроводжують людство протягом всієї його історії. Починаючи від крадіжок у первісних суспільствах до складних шахрайських схем у сучасному цифровому світі, питання кримінальної відповідальності за такі діяння залишається актуальним. У різні історичні періоди, зокрема у середині ХХ – на початку ХХІ століття, еволюція кримінальної політики України щодо протидії таким злочинам зазнавала суттєвих змін, що зумовлено трансформацією державного устрою, правової системи, економічних умов та ціннісних суспільних орієнтирів.

В цьому контексті ретроспективний аналіз еволюції кримінальної відповідальності за злочини проти власності дозволяє не лише простежити зміну підходів до кваліфікації таких діянь та запровадження видів покарання, а й оцінити ефективність нормативного регулювання на різних історичних етапах. Такий аналіз сприяє глибшому розумінню сучасних проблем правозастосовної практики, а також може стати підґрунтям для подальшого вдосконалення кримінального законодавства України. Відтак, дослідження кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти власності в історичному контексті є актуальним як для розвитку правової науки, так і для формування ефективної державної політики у сфері боротьби з кримінальними правопорушеннями.

Постановка завдання. Метою статті є ретроспективний аналіз еволюції кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти власності в Україні у період середини ХХ – початку ХХІ століття, виявлення закономірностей розвитку кримінального законодавства та окреслення актуальних проблем правозастосування.

Результати дослідження. Упродовж історії розвитку кримінального законодавства України особлива увага приділялася захисту права власності як одного з фундаментальних елементів суспільних відносин. Злочини проти власності є соціально небезпечними діяннями, що порушують економічну безпеку, правовий порядок та особисту безпеку громадян.

При цьому слід відмітити, що законодавець протягом десятиліть вдавався до різних підходів у регулюванні кримінальної відповідальності за злочини проти власності.

Особливого значення набуває аналіз еволюції кримінально-правових норм у цій сфері у період, що охоплює часи радянської правової системи, добу становлення незалежності України, а також етапи реформування кримінального законодавства в умовах збройної агресії і воєнного стану. Переважна більшість вчених акцентували увагу у своїх працях, що значна частина кримінально-правових норм того періоду існувала у вигляді окремих декретів і нормативних актів, які лише фрагментарно регламентували відповідальність за так звані «майнові злочини» [1; 4; 5]. У переважній більшості таких актів відсутня чітка диференціація складів злочинів, а юридичні ознаки протиправних діянь визначалися загальними, неуніфікованими категоріями, що ускладнювало їх практичне застосування.

Законодавчі ініціативи радянської влади щодо протидії правопорушенням у сфері власності на ранньому етапі не передбачали чіткої класифікації чи комплексної побудови відповідного інституту кримінального права. Лише окремі склади злочинів отримували спеціальне законодавче закріплення, але й у цих випадках вони подавалися без повного розкриття об'єктивних і суб'єктивних ознак, що значно знижувало ефективність правозастосування. Таким чином, відсутність концептуальної єдності в законодавстві, спрямованому на охорону відносин власності, свідчить про незавершеність формування цілісного інституту злочинів проти власності в кримінальному праві раннього радянського періоду.

Соціальну спрямованість обумовлювали законодавчі ініціативи 1958 року, коли Верховною Радою СРСР були прийняті Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, які започаткували процес уніфікації кримінально-правових норм на території СРСР та стали концептуальною базою для розроблення нових кримінальних кодексів союзних республік. На їх основі був ухвалений третій, останній Кримінальний кодекс УРСР, що набрав чинності з 1 квітня 1961 року [12]. В основі зазначеного нормативно-правового акту лежали не лише загальні тенденції кодифікації радянського кримінального права, але й зафіксовано історичний факт затвердження соціалістичної (державної) форми власності як домінантної в економічній системі Української РСР.

Структура КК УРСР 1960 року чітко репрезентувала ідеологічну пріоритетність соціалістичної власності у правовій системі того часу. Зокрема, глава 2 «Злочини проти соціалістичної власності» розміщувалася перед главою 5 «Злочини проти особистої власності громадян», що мало не лише редакційне, а й символічне значення. Така послідовність законодавчих положень підкреслювала домінування державних інтересів над інтересами окремих громадян, а також відображала систему цінностей, властиву егалітарній моделі кримінальної політики.

Слід зазначити, що проведені дослідження дає підстави для висновку, що у межах цієї редакції законодавець приділяв особливу увагу охороні державного, кооперативного та колгоспного майна, встановлюючи за посягання на ці об'єкти більш сувору відповідальність, порівняно з аналогічними діями щодо особистої власності. Останній кримінальний кодекс радянської України став не лише кодифікованим джерелом кримінального права, а й інструментом ідеологічного впливу, що закріплював пріоритетність соціалістичної форми власності як основи правопорядку тогочасного радянського суспільства. Його кримінально-правові норми, передбачали жорсткі санкції, включаючи довготривале позбавлення волі та, в окремих випадках, смертну кару.

Водночас, норми, що регулювали відповідальність за посягання на особисту власність громадян, мали менш суворі санкції. Така диференціація була зумовлена панівною ідеологічною доктриною, відповідно до якої особиста власність громадян визнавалася другою формою власності, допустимою лише в межах, визначених державою. Більше того, у правозастосовній практиці часто спостерігалось штучне розширення меж тлумачення соціалістичної власності, що дозволяло кваліфікувати суміжні випадки як більш небезпечні злочини зі значно суворішим покаранням.

Разом з тим, слід зазначити, що формальне закріплення злочинів проти власності хоча й у різних главах Кодексу сприяло певній систематизації кримінального законодавства, що

було значним кроком унормування відповідальності порівняно з фрагментарними правовими нормами 1920–1930-х років [8; 14]. Проте така систематизація залишалася підпорядкованою ідеологічному критерію та забезпеченню домінування соціалістичних відносин, а відтак і контролю за економічною сферою в умовах централізованої командної економіки.

В цьому зв'язку варто відзначити, що основним у КК УРСР 1960 року вбачався пріоритет державного над приватним, відображаючи цим не лише кримінально-правову, але й соціально-економічну політику СРСР. Така модель кримінального законодавства зберігалася фактично до розпаду Радянського Союзу та мала істотний вплив на становлення і трансформацію кримінального права України вже в період її незалежності.

Для позначення протиправного заволодіння соціалістичним майном у тексті кодексу використовувався термін «розкрадання», що був ключовим у нормативному визначенні складів відповідних злочинів. Узагальнюючий характер цього терміну охоплював різні форми протиправного вилучення майна із законного володіння такі як крадіжку, привласнення, розтрату, шахрайство, зловживання службовим становищем тощо. Усі ці дії вважалися формами розкрадання, якщо об'єктом посягання виступала соціалістична власність. Такий підхід демонстрував підвищену чутливість кримінального законодавства до охорони державного і колективного майна, що вважалося основою економічного фундаменту соціалістичного суспільства.

Виходячи з такої класифікації у статтях, що стосувалися злочинів проти особистої власності громадян, термін «розкрадання» не використовувався, а застосовувалися конкретні визначення складів злочинів, зокрема таких як «крадіжка, грабіж, розбій, шахрайство, вимагательство, умисне знищення або пошкодження особистого майна громадян, злочини проти власності об'єднань», що не є соціалістичними організаціями», що розширювало рівень юридичного трактування подібних діянь. Це свідчило про сутнісну нерівність форм власності в кримінально-правовому аспекті, оскільки соціалістична власність визнавалася пріоритетною не лише з економічного, а й з правового погляду.

Однією з ключових засад формування кардинальних змін у всіх сферах правового регулювання, зокрема й кримінальної відповідальності за злочини проти власності, був розпад Радянського Союзу і проголошення незалежності України в 1991 році [16; 17]. Відповідно, становлення національної правової системи вимагало перегляду підходів до охорони права власності, яке відтепер визнавалося як основоположне конституційне право, незалежно від форми її належності.

Ринкова трансформація економіки України спричинила докорінні зміни стосовно роздержавлення та приватизації значних обсягів державного майна і, як наслідок, створила нові виклики у сфері кримінального права, що зумовило необхідність реформування кримінального законодавства, зокрема у частині, що регламентує злочини проти власності.

Незважаючи на те, що Кримінальний кодекс УРСР 1960 року залишався чинним протягом усього періоду 1990-х років, його зміст зазнав суттєвих змін: починаючи з 1992 року, до нього було внесено низку важливих поправок, спрямованих на гуманізацію кримінальної відповідальності, скасування каральних норм радянської доби та започаткування однакового підходу до кримінально-правової охорони всіх форм власності.

Однією з ключових реформ стало виключення ідеологічного розмежування між соціалістичною та особистою власністю. Замість цього закріплювалися норми універсального поняття «власність» як об'єкта кримінально-правової охорони. Наприклад, у процесі реформування законодавства було переглянуто санкції за майнові злочини, зокрема, скасовано смертну кару за розкрадання в особливо великих розмірах, розширено можливості застосування штрафів, громадських робіт та інших альтернатив позбавленню волі.

Також варто відзначити, що в цей період активно велась підготовка до прийняття нового Кримінального кодексу України, який би відповідав сучасним демократичним стандартам, ґрунтувався на принципах верховенства права, юридичної рівності всіх форм власності та невідворотності покарання. Зокрема, проєкт нового кримінального кодексу був завершений у другій половині 1990-х і ухвалений Верховною Радою у 2001 році [13].

Важливе значення у реформуванні вітчизняного кримінального законодавства відбулося 15 квітня 2008 року, коли було внесено зміни до ряду положень Кримінального кодексу України, у тому числі до розділу VI Особливої частини, присвяченого злочинам проти власності. Зміни мали системний характер і ґрунтувалися на принципі соціальної справедливості, відповідно до якого кримінально-правова санкція має не лише відповідати ступеню суспільної небезпечності конкретного діяння, а й бути пропорційною порівняно з санкціями за інші злочини аналогічного рівня тяжкості.

Крім того, важливим аспектом реформування стало подальше розширення підстав і умов для індивідуалізації покарання, що дозволяє суду враховувати обставини вчинення конкретного правопорушення, особу винного та інші пом'якшувальні чи обтяжуючі чинники. У такий спосіб, закріпилися загальні тенденції гуманізації кримінального права та затвердження основ правової держави, орієнтованої на верховенство права, де є забезпечення суспільних та індивідуальних інтересів.

Водночас, на наше переконання, прийняття у квітні 2001 року Кримінального кодексу України стало ключовим етапом у розвитку національного кримінального законодавства, що знаменувало завершення пострадянського перехідного періоду та закріпило нові концептуальні підходи до відповідальності за злочини проти власності. У контексті європейської інтеграції Україна обрала напрям гармонізації свого кримінального права із загальноєвропейськими стандартами, що передбачає юридичну рівність усіх форм власності, її ефективну охорону та кримінально-правове забезпечення інституту приватної власності як базового елементу правової держави. Крім того, доповнено кваліфікуючі ознаки, які враховують розмір шкоди, вчинення злочину організованою групою, злочинною організацією, корумпованості тощо. Окремо слід зазначити, що сучасна кримінально-правова доктрина визнає власність як об'єкт не лише кримінально-правового, а й конституційного, цивільно та адміністративно-правового захисту. Такий комплексний підхід забезпечує ефективну реалізацію права власності як фундаментального права людини, закріпленого у ст. 41 Конституції України [10] та ст. 1 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини [9].

Таким чином, Кримінальний кодекс України 2001 року заклав нормативну основу для інтегрованого, неідеологічного та системного підходу до кримінально-правового захисту власності, що відповідає вимогам демократичного суспільства, заснованого на принципах верховенства права, рівності всіх форм власності.

Ретроспективний аналіз розвитку кримінальної відповідальності за злочини проти власності в Україні упродовж середини XX – початку XXI століття засвідчує наявність чітко сформованих історичних етапів, кожен із яких характеризувався специфікою законодавчого регулювання, зміною підходів до охорони власності.

Як наслідок, еволюція кримінальної відповідальності за злочини проти власності в Україні пройшла шлях від ідеологічного інструмента радянської доктрини колективізації і індустріалізації держави до правового інституту демократичної держави, що визнає право власності одним із фундаментальних прав людини. Вважаємо, що досвід минулого є важливим джерелом для подальшого вдосконалення національного кримінального законодавства в контексті верховенства права, правової визначеності та ефективного захисту майнових прав усіх суб'єктів.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що кримінальна відповідальність за злочини проти власності в Україні зазнавала істотних трансформацій, зумовлених як соціально-економічними, так і політико-правовими змінами. У радянський період кримінальне законодавство відзначалося переважанням каральної функції та підпорядкованістю ідеологічним цілям. В незалежній Україні започатковано процес гуманізації кримінального законодавства, який супроводжувався адаптацією його до європейських правових стандартів. Слід зазначити, що змінювалися не лише склади злочинів, а й сама концепція захисту власності як інституту права, незалежно від її форм колективної чи приватної.

Разом з тим, незважаючи на значну кількість законодавчих змін, залишаються актуальними питання ефективності правозастосування, диференціації відповідальності залежно від суспільної небезпечності діяння, а також удосконалення механізмів протидії і запобігання.

Ретроспективний аналіз дозволяє не лише краще зрозуміти історичні особливості правового регулювання, але й допомагає визначити напрями подальшого вдосконалення кримінального законодавства України у сфері протидії злочинам проти власності, долаючи складний і суперечливий шлях від жорсткої каральної моделі до гуманістичного, системного та правозахисного нормативного регулювання.

Подальші наукові дослідження доцільно продовжити на порівняльно-правовому аналізі українського законодавства та дослідженні ефективності сучасної кримінальної політики у сфері майнових правовідносин.

Список використаних джерел:

1. Андрушко П.П. Поняття та види конкуренції кримінально-правових норм. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 13-15 квітня 2007 р. у 2 ч., ч. 1. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. С. 42–47.
2. Вітман К. М. Етнонаціональна політика постсоціалістичних країн: моделі, особливості, проблеми : монографія. К.: Логос, 2007. С. 5–6.
3. Газдайка-Василишин І.Б. Некорисливі злочини проти власності: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 212 с.
4. Грищук В.К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії, методології та теорії: дис...д-ра юрид.наук:12.00.08 /Київський ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1992. 438 с.
5. Дорохіна Ю.А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження: монографія. Київ: нац. торг.-екон. ун-т., 2016. 744 с.
6. Дьоменко С. В. Деякі проблеми відмежування вимогання від суміжних складів злочинів та кваліфікації за сукупністю. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2003. № 10. С. 30–39.
7. Захарченко П.П. Історія держави та права України : навч. посіб. для дист. навч. Київ : Університет «Україна», 2005. с. 90.
8. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1927 рік. *Народний комісаріат юстиції*. Харків: Укрголовліт, 1927. 820 с.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 04.11.1950. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215.
10. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та допов. Київ: Паливода А. В., 2024. – 72 с.
11. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. 608 с.
12. Кримінальний кодекс України від 28.12.1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text>
13. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>
14. Кримінальний кодекс УСРР в редакції 1922 року. 2-ге офіційне видання. Харків: Юридичне видавництво Наркомюсту УСРР, Харків-друк, 1922.
15. Кримінальний кодекс УСРР 1927, Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1927 рік/ Народний комісаріат юстиції. Харків: Укрголовліт, 1927 – 820 с. 1927. Відділ 2. Ч. 1 – 46.
16. Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР: Постанова Верховної Ради України від 12.09.1991 № 1545-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1545-12>.
17. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради Української РСР № 1427-XII від 24.08.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>

